

Merlijn Dieteren
S1086128
Coen van Galen
Woorden: 9039
15-06-2022

Een van de eerste afbeeldingen van een draak, afkomstig uit Babylonië. ¹

Draken in het Oude Testament

¹ Poort van Ishtar; Babylon, Irak; ca. 575 v.Chr.; gegoten en geglazuurde baksteen; 14m x 30m; gevonden in Hillah, Irak; bewaard in Pergamon Museum Berlijn, Duitsland.

Inhoudsopgave**Blz.**

1. Voorwoord	3
2. Status Quaestionis	3
3. Inleiding	4
4. Verschillende draken in het Oude Testament	6
5. Chaoskampf	9
6. De Draak als culturele uitwisseling	11
7. De Draak als natuurverschijnsel	13
8. Conclusie.	15
9. Bibliografie	18

Voorwoord

Misschien wel het meest bekende mythische dier, is de draak. Ondanks dat deze dieren niet echt bestaan, kent iedereen ze. Echter weten veel mensen niet dat de ontstaansgeschiedenis van dit niet bestaande dier erg oud is. Veel oude culturen kennen het concept van een draak en hebben hier een betekenis aan gegeven. Zo ook de oude volken uit het Midden-Oosten, waaronder de Joden.

In de Bijbel en met name in het Oude Testament komen veel draken voor. Van grote zeeslangen zoals de Leviathan en Rahab tot de gevleugelde rode draak uit de Openbaring. Dit onderzoek zal gaan over de historische context van de (zee)draken uit het Oude Testament en over wat de functie was van deze wezens in Bijbel en in de mythevorming. Het doel van dit onderzoek is om een antwoord te vinden op de vraag waarom draken een rol spelen in het Oude Testament.

Aan de hand van literatuur zal vooral gekeken worden naar de verbanden tussen de verschillende draken uit de Bijbel en de draken of chaos-wezens van mythes uit andere culturen. Dit zal gedaan worden door te kijken naar de historische context en door vergelijkingen te maken met werken uit omliggende culturen die ook gaan over draken, zoals bijvoorbeeld de Babylonische scheppingsverhalen uit de *Enoema Elisj* en de Kanaänitische mythologie. Er zal gekeken worden naar de bestaande theorieën over de betekenis van deze draken en naar welke functie deze draken waarschijnlijk hadden. De focus ligt met name op de verschillende (zee)draken uit het Oude Testament en niet op de rode draak uit de openbaring of op de draak uit het Deuterocanonieke boek *Toevoegingen aan Daniël*.

In dit historisch onderzoek zal constant gekeken worden naar de verschillende Bijbelvertalingen en stellingen zullen worden vergeleken. De belangrijkste versies van de Bijbel die gebruikt worden bij dit onderzoek, zijn de *Biblica Hebraica Stuttgartensia*, de *Septuagint*, de *Vulgata*, de *King James Version* en de Nederlandse *Nieuwe Bijbelvertaling 2021*. Belangrijk is dat dit onderzoek geen exegese is maar een historische aard heeft. Voor de talen als Hebreeuws, Oudgrieks en Latijn zal gebruik gemaakt worden van vertalingen. De Hebreeuwse teksten worden bekeken en vergeleken met de oudste Griekse en Latijnse teksten.

Status Quaestionis

Er is veel onderzoek gedaan naar de verschillende draken en zeemonsters in de Bijbel. Zo zal in dit onderzoek vaker worden verwezen naar de literatuur van bijvoorbeeld Tsumura, Day, Cross en Bekkum.² Ook zal vaker worden verwezen naar *The Dictionary of Deities and Demons in the Bible* van Toorn, Becking en van der Horst.³ Dit werk is een bundel van verschillende karakters en figuren uit de Bijbel met informatie gebaseerd op literatuur van anderen. Dit is geschreven en samengesteld door verschillende auteurs. In dit overzicht komen ook de werken van Day en Cross vaker terug. De debatten die belangrijk zijn voor dit onderzoek gaan over de fundamentele zaken van de Joodse religie en als casus wordt de rol van de (zee)monsters uit het Oude Testament meegenomen.

Het algemene debat waar historici Gunkel, Zimmern, Day, Cross, Tsumura en onder andere Bekkum zich in mengen, gaat over in hoeverre de Joodse tradities en religie gelijk te stellen is aan de andere contemporaine religies en culturen uit het Midden-Oosten. Er zijn veel overeenkomsten te vinden wanneer gekeken wordt naar de casus van de zeedraak, maar ook belangrijke verschillen. Volgens de theorie van historici Gunkel en Zimmern, die in 1895 uitkwam, zijn er veel overeenkomsten tussen het Oude Testament en de *Enoema Elisj*, het scheppingsverhaal uit de Babylonische literatuur te

² D. Tsumura, *Creation and destruction a reappraisal of the Chaokampf theory in the Old Testament* (Eisenbrauns, 2005). & J. Day, *God's Conflict with the Dragon and the Sea* (Cambridge, 1985).

& M.F. Cross, *Canaanite Myth and Hebrew Epic, Essays in the History of the Religion of Israel* (Harvard, 1997). & K. Bekkum, *Playing with Leviathan: interpretation and reception of monsters from the biblical world* (Boston, 2017).

³ K. van der Toorn, B. Becking, P. van der Horst, *Dictionary of Deities and Demons in the Bible* (Boston, 1999).

vinden.⁴ Zo zouden er rechtstreekse verbanden liggen in bijvoorbeeld het gebruik van de grote (zee)monsters en de aanwezigheid van de oorspronkelijke chaos.⁵ Met chaos bedoelen Gunkel en Zimmern de oerzee, genaamd *Tehom*, uit Genesis wat volgens hen ook kan staan voor een chaosmonster.⁶ Ook volgens Anderson zit er een overeenkomst in het verband tussen water en chaos in de oude geschriften.⁷ Anderson schreef zijn literatuur meer dan een halve eeuw nadat de werken van Gunkel en Zimmern zijn uitgekomen. Day kaart twintig jaar later in zijn literatuur echter een aantal verschillen aan. Volgens hem is er een fundamenteel verschil; de bedreiging die gevormd wordt voor de Goden in de Ennoema Elisch tijdens de schepping, wordt niet weerspiegeld in Genesis.⁸ Volgens hem is Genesis geen ‘Chaoskampf’ verhaal terwijl de Ennoema Elisch dat wel is. Ook zijn er volgens Day andere belangrijke verschillen in de omschrijving van creatie te vinden. Daar zal verder op in worden gegaan in dit werkstuk.

De belangrijkste opvatting van Day is dat er grotere en belangrijkere overeenkomsten zijn tussen het Oude Testament en de Kanaänitische mythevorming. Ook wanneer gekeken wordt naar de latere boeken en verhalen.⁹ Cross ziet ook overeenkomsten tussen de Kanaänitische en andere west-Semitische mythologische tradities met die van de jonge Israëlitische religie. Hij schrijft zijn literatuur ongeveer tien jaar na Day en hij sluit zich hierop aan.¹⁰ Echter trekken historici Tsumura en Bekkum deze theorie, over het verband dat Day en Cross beschrijven, in twijfel. Tsumura doet dit in 2005 en Bekkum in 2017. De argumenten benoemen vooral het fundamentele verschil tussen het polytheïsme en een almachtige monotheïstische schepper-god. Dit metahistorische motief is volgens hen zeer van belang. Verder rijmt het Oude testament volgens Tsumura op veel vlakken simpelweg niet genoeg met de mythische Kanaänitische verhalen om echt te kunnen spreken van een groter verband.¹¹ Volgens Tsumura en Bekkum zijn er te grote narratieve verschillen te vinden. In zijn literatuur zegt Bekkum namelijk dat via de rol van de Leviathan, een van de grote zeemonsters uit het Oude Testament die als casus genomen wordt voor dit werkstuk, dat het Oude Testament zich eigenlijk juist afzet tegen omliggende culturen. De Leviathan heeft niet de traditionele rol in de ‘Chaoskampf-mythe’ die vaak wel wordt toegeschreven aan monsters en draken in omliggende culturen, zoals bij de Babylonische Ennoema Elisch en de Kanaänitische mythes. Volgens Bekkum is het een fundamenteel verschil dat God in het Oude Testament geen tegenstander is van het grote chaosmonster, want Hij staat erboven.¹² In veel culturen komen vergelijkbare monsters voor, maar volgens Bekkum ligt het verschil in de rol van deze monsters. Ook over de oorsprong hiervan is debat. Zo stelt Gunkel dat deze monsters, zoals de Leviathan uit het Oude Testament, gebaseerd zijn op bovennatuurlijke wezens en draken uit mythes en zo stelt Fohrer dat het juist gaat om echt bestaande wezens, zoals bijvoorbeeld krokodillen.¹³ De grote zeedraken en slangen uit het Oude Testament staan open voor interpretatie en daar gaat dit werkstuk over.

Inleiding, draken in het Oude Testament

Belangrijk voor dit onderzoek is om het Oude Testament te vergelijken met andere religieuze

⁴ H. Gunkel, H. Zimmern, *Creation and Chaos in the Primeval Era and the Eschaton: A Religio-historical Study of Genesis 1 and Revelation 12*. (Göttingen, 1895) Vertaling: K. W. Whitney Jr., 2006, 37-38.

⁵ Ibidem.

⁶ Ibidem.

⁷ B.W. Anderson, *Creation Versus Chaos: The Reinterpretation of Mythical Symbolism in the Bible* (Philadelphia 1967) 40.

⁸ Day, *God's Conflict*, 50.

⁹ Ibidem.

¹⁰ Cross, *Canaanite Myth and Hebrew Epic*, 143.

¹¹ Tsumura, *Creation and destruction*, 1-3.

¹² Bekkum, *Playing with Leviathan*, XXVI.

¹³ G. C. Heider, ‘Tannin’, in K. van der Toorn, B. Becking, P. van der Horst, *Dictionary of Deities and Demons*, (Boston, 1999). 834-836, aldaar 836.

werken uit verschillende culturen. Het zal namelijk opvallen dat er veel overeenkomsten te vinden zijn met andere religieuze boeken, zoals bijvoorbeeld met de Ennoema Elisj van Babylonië. Delen hiervan bevatten overeenkomsten met het verhaal uit Genesis. Ook als gekeken wordt naar wat relevant is voor dit onderzoek, zoals de concepten van water en chaos. Water en chaos worden in deze boeken met elkaar in verband gebracht, dit komt terug in de Chaostheorie wat verder toegelicht zal worden in dit verslag.¹⁴ Niet alleen de Ennoema Elisj bevat overeenkomsten met de oude Hebreeuwse teksten volgens Cross. Er is veel continuïteit te vinden wanneer gekeken wordt naar sommige verhalen van de jonge Israëlitische religie en wanneer deze vergeleken worden met de Kanaänitische, en andere west-Semitische mythologische patronen.¹⁵ Dit is te verklaren wanneer gekeken wordt naar de context waarin deze verhalen naar waarschijnlijkheid geschreven zijn en wanneer gekeken wordt naar de onderlinge interactie tussen de verschillende culturen.¹⁶ Zo hebben de mystieke thema's van de Baal-cyclus veel gemeen met de Fenicische tradities die behouden zijn. Deze lijken soms weer op de verhalen die we terugzien in de Bijbel. We kunnen volgens Cross de invloed van de Mesopotamische Ennoema Elisj terugzien in de Kanaänitische en Bijbelse thema's over het gevecht met de zeedraak en dit komt zelfs terug in de Griekse mythes over Typhon. Dit concept is terug te vinden bij veel culturen tijdens de middel- en late Bronstijd.¹⁷

De eerste verwijzing naar de grote zeemonsters (welke gezien kunnen worden als zeedraken) is al te vinden in Gen. 1.21. *'En God schiep de grote zeemonsters en alle soorten levende wezens waarvan het water wemelt en krioelt, en alle soorten vogels, alles wat vleugels heeft. En God zag dat het goed was'* (NBV21). Deze tekst spreekt over de grote zeemonsters die geschapen zijn door God, in de Hebreeuwse tekst geschreven als *'Tanninîm'*.¹⁸ Het is interessant om te kijken naar het vergelijkbare oorsprongsverhaal uit de Ennoema Elisj waarbij het heelal is geschapen uit het karkas van de Mesopotamische draak of het chaos-monster *Tiamat*. Tiamat is de monsterlijke belichaming van de oer-chaos. Volgens het onderzoek van Jacobsen uit 1968 wordt Tiamat zonder substantiële aanleiding door sommige bronnen gelijkgesteld met een draak en foutief als zeeslang voorgesteld. Sommige bronnen zien haar als chaossilg of draak.¹⁹ Volgens bijvoorbeeld historicus King geeft Tiamat in de mythe wel het leven aan draken en andere grote serpente, maar de bronnen verschillen over de vorm van Tiamat zelf.²⁰ Een groot verschil is dat in de Ennoema Elisj het al bestaande chaos-monster wordt verslagen en dat daaruit het heelal wordt geschapen, terwijl in de Bijbel de chaosmonsters juist geschapen zijn door God zelf. Het kan zo zijn dat de Israëlieten hiermee wilden laten zien dat grote zeemonsters simpelweg deel uitmaakten van de door God gecreëerde wereld in tegenstelling tot wat de Mesopotamische mythe wordt omschreven.²¹ Dat zou verklaren dat in psalm 148:7, *'וְכָל-תְּהוֹמֹת תַּיִימִים מִן-הָאָרֶץ אֲתִיָּהָה הִלְלִי'* (*'Loof de HEER, bewoners van de aarde, zeemonsters en oceanen'* (NBV21)) wordt geschreven dat zelfs de zeemonsters de Heer aanbidden. In de oorspronkelijke Hebreeuwse versie van deze psalm wordt over *'Tanninîm'* gesproken. Het Hebreeuwse woord *'תַּיִימִים'* (Tannin) kan vertaald worden naar 'Krokodil, serpent, draak of zeemonster'.²² Ondanks dat de oorspronkelijke tekst gebruik maakt van de term *Tanninîm*, is dit vertaald in de Septuaginta als *'δράκοντες'* en in de Vulgata als *'Terra Dracones'*. Dit staat

¹⁴ Tsumura, *Creation and destruction*, 3.

& Anderson, *Creation Versus Chaos*, 40.

¹⁵ Cross, *Canaanite Myth and Hebrew Epic*, 143.

¹⁶ Ibidem.

¹⁷ Ibidem, 113.

¹⁸ Heider, 'Tannin', 835.

¹⁹ T. Jacobsen, 'The Battle between Marduk and Tiamat'. *Journal of the American Oriental Society*. Vol. 88 (1) (1968) 104-108.

²⁰ B. Alster, 'Tiamat', in K. van der Toorn, B. Becking, P. van der Horst, *Dictionary of Deities and Demons*, (Boston, 1999). 867-869, aldaar 867.

²¹ Heider, 'Tannin', 835.

²² Vertaald via <https://biblehub.com/hebrew/8577.html> & Morfix Dictionary - תַּיִי" Geraadpleegd op 22-05-2022.

beide voor ‘draak’ en hier wordt Tannin dus niet als een naam vertaald.

Ook zijn er verdere verbanden te leggen tussen het eerste Bijbelboek en de oorsprongsverhalen van andere culturen. Zo is de zee een kosmologisch element van het heelal en vormt deze samen met de aarde en de hemel een eenheid. (Zie Psalm 69:35; Exod 20:11).²³ Deze oerzee uit Genesis, genaamd Tehom (תְּהוֹם ofwel de Diepte) waar alles van bestond voordat de creatie plaats vond, staat als concept van chaos of zelfs als concept van een verschrikkelijk monster, wat weer in verband gebracht kan worden met de Babylonische, Mesopotamische en Sumerische Tiamat. Volgens Zimmern bestond in deze mythologische traditie alles voor de creatie uit water, waar zich een verschrikkelijk monster in de diepte bevond.²⁴ Hij beschrijft dat “Tehom” een Joodse technische term is voor de oerzee. Wel laat hij zien dat deze term ook wordt gebruikt als een naam. Dit geeft volgens hem aan dat Tehom in de Israëlitische traditie oorspronkelijk stond voor een mythologisch wezen van chaos.²⁵ Ook Day bespreekt de overeenkomst en verschillen tussen het Oude Testament en de Ennoema Elisj. Hij spreekt over een verschil tussen de twee oorsprongsverhalen. De Genesis 1:2 vormt de Tehom geen bedreiging tot God, iets wat Tiamat wel doet voor Marduk.²⁶ Day trekt verder de theorie van bijvoorbeeld Gunkel in twijfel dat er zoveel overeenkomsten zijn tussen de Ennoema Elisj en het Oude Testament. Zo kaart hij aan dat de Ennoema Elisj niks zegt over de creatie van planten, zeedieren en andere dieren, terwijl het Oude Testament juist de creatie van wolken en bergen eruit laat.²⁷ Day is van mening dat er grotere overeenkomsten zijn tussen het Oude Testament en de Kanaänitische mythevorming. Volgens hem kan je Tehom uit Genesis terugleiden naar de oudere Kanaänitische draak Taham, de vijand van Baal en de god van de zee en de chaos.²⁸ Historicus Tsumura trekt dit in twijfel. Volgens Tsumura komt de term Tehom niet van een Kanaänitische legende af, want volgens hem heet de draak uit deze Kanaänitische legende niet *Taham*, maar gaat het om Yam. ‘*Thm*’, de personificatie van de oceaan komt volgens hem te weinig voor en heeft niks te maken met een strijd. Ook is Baal, de vijand van Yam, geen schepper-god, wat niet rijmt met het verhaal uit het Oude Testament.²⁹ Hier sluit Bekkum zich bij aan. Hij zegt dat er simpelweg te grote narratieve verschillen zitten in de Kanaänitische polytheïstische mythologieën over de strijd tussen Baal en Yam. Ook zegt hij net als Tsumura dat er een groot verschil zit in het metahistorische motief waar God als almachtig wordt gezien en als schepper van alles.³⁰ Tsumura gaat zelfs nog verder door aan te geven dat er ook tussen de Ennoema Elisj en de Baal-legendes fundamentele verschillen zitten in het zijn van een schepper god of niet.³¹

Omdat alle teksten erg lang geleden geschreven zijn, in talen geschreven staan die we minder goed begrijpen en omdat er veel mythevorming plaats heeft gevonden, is er veel ruimte voor discussie over dit onderwerp. De grote vraag is welke invloeden de oude teksten op elkaar hebben gehad. Dit onderwerp is belangrijk in dit verslag met als casus de Draak. De termen chaosmonster en draak zullen in dit verslag door elkaar heen gebruikt worden maar verwijzen hier naar hetzelfde.

Verschillende draken in de Bijbel

In de Septuagint komt de term draak (δράκων) 33 keer voor. In het Nieuwe Testament is dit

²³ F. Stolz, ‘Sea’, in K. van der Toorn, B. Becking, P. van der Horst, *Dictionary of Deities and Demons*, (Boston, 1999), 737-742, aldaar 740.

²⁴ H. Zimmern, *The Ancient East, No. III: The Babylonian and Hebrew Genesis*, (London, 1901) Vertaling: J. Hutchison, 2010, 57–59.

²⁵ Ibidem.

²⁶ Day, *God’s Conflict with the Dragon and the Sea*, 50.

²⁷ Ibidem, 51.

²⁸ Ibidem, 50.

²⁹ Tsumura, *Creation and destruction*, 53-54.

³⁰ Bekkum, *Playing with Leviathan*, XXVI.

³¹ Tsumura, *Creation and destruction*, 143-145.

dertien keer, maar enkel als de Rode Draak uit de Openbaring van Johannes.³² Dit onderzoek richt zich echter op de het Oude Testament. Drie belangrijke draken ofwel chaosmonsters die vaker in het Oude Testament naar voren komen, zijn Rahab, Tannin en de Leviathan. Er is een discussie gaande of het gaat over verschillende wezens, of dat het andere namen zijn voor dezelfde draak.³³

Volgens Bekkum komt het beeld van de draken uit de Bijbel vooral door de Septuagint. Dit is de eerste Griekse vertaling van de Hebreeuwse teksten als geheel. Hierbij wordt, wanneer het gaat over monsters, vaak gebruik gemaakt van het woord δράκων of een vervoeging hiervan, wat 'draak' betekend.³⁴ Het zou kunnen dat de oorspronkelijke schrijvers dus niet hetzelfde bedoelden als dat de Griekse vertalers opschreven. Hier blijft altijd ruimte voor speculatie. De drie meest voorkomende draken en chaosmonsters uit het Oude Testament zijn Tannin, Rahab en de Leviathan.

Tannin (*Tunnanu in het Ugaritisch*) komt af van het woord 'Tanninîm' wat gebruikt werd voor zeemonsters en vijf keer terugkomt in het Oude Testament. De naam 'Tannin' zelf komt veertien keer voor in de Hebreeuwse Bijbel en kan verwijzen naar 'zeemonster' 'draak' of kan een naam zijn. Dat is niet duidelijk, hier bestaat tevens debat over. Ook waren historici zoals Aartun en Aistleitner bezig met de oorsprong van de naam Tannin.³⁵ Deze hebben geconcludeerd dat er een verband is tussen de term Tannin en het Ugaritische woord 'Draak'. Tannin zou ook kunnen staan voor 'serpent'. In het moderne Hebreeuws betekent het 'Krokodil'.³⁶ Ook in het Nederlands kan de naam van deze Bijbelse zeedraak teruggevonden worden in het woord 'Tonijn'. Tannin komt ook voor in de Kanaänitische Baalcyclis waar deze een dienaar van Yam is. Ook hier wordt Tannin slangachtig afgebeeld en soms met een dubbele staart.³⁷ Daarnaast is Rahab een van de chaosmonsters uit het oude Testament. Over de oorsprong van de naam Rahab zijn mensen het oneens, hoewel het voor sommige historici voor de hand lijkt te liggen dat de naam voorkomt uit het Akkadische chaos-monster Labbu wat ook geschreven kan worden als Rebbu.³⁸ Verder staat Rahab voor het kwaad in het Oude Testament, wat terugkomt in Jes 51.9.; 'Was u het niet die Rahab vermorzelde, die het monster doorboorde?'. Hier wordt beschreven dat God het chaosmonster in een oude strijd heeft verslagen. Dit doet denken aan de Ugaritische mythe van Baal.³⁹ Het derde grote (zee)monster uit het Oude Testament is de Leviathan. Deze wordt vooral beschreven in het boek van Job. De term Leviathan komt van het oud Hebreeuws: לִוְיָטָן, Livyatan, of Liwyātān en dat betekent "gedraaid, gebogen, verdraaid".⁴⁰ Later in de vertalingen is het woord "Leviathan" gekomen. In modern Hebreeuws betekend Livyatan walvis. De Leviathan (en later ook de Griekse 'Ladon') komen waarschijnlijk af van de Kanaänitische Lotan.⁴¹ Deze zeeslang wordt vooral bij Job beschreven maar komt ook terug in andere verhalen zoals Jesaja. In totaal komt deze zes keer voor in het Oude Testament. Bij Job 3:8, Job 40:25–41:26, Psalm 74:14, Psalm 104:26 en Jesaja 27:1. Door Psalm 74:14 zijn er theorieën ontstaan dat de Leviathan meerdere koppen heeft, wat vaker voorkomt bij chaosmonsters zoals Lotan, de Hydra en soms

³² J.W. van Henten, 'Dragon', in K. van der Toorn, B. Becking, P. van der Horst, *Dictionary of Deities and Demons*, (Boston, 1999). 265-267, aldaar 265.

³³ K. Spronk, 'Rahab' in K. van der Toorn, B. Becking, P. van der Horst, *Dictionary of Deities and Demons*, (Boston, 1999). 684-686, aldaar 685.

³⁴ Bekkum, *Playing with Leviathan*, XVIII

³⁵ Heider, 'Tannin', 834.

³⁶ Ibidem.

³⁷ W. Herrman, 'Baal' in K. van der Toorn, B. Becking, P. van der Horst, *Dictionary of Deities and Demons*, (Boston, 1999). 132-139, aldaar 135.

³⁸ W.G., Lambert 'Ninurta Mythology in the Babylonian Epic of Creation', in K. Hecker & W. Sommerfeld *Keilschriftliche Literaturen: Ausgewählte Vorträge der X. Rencontre Assyriologique Internationale* (Berlijn, 1986) 55-60, aldaar 55.

³⁹ Spronk 'Rahab', 684.

⁴⁰ C. Uehlinger, 'Leviathan', in K. van der Toorn, B. Becking, P. van der Horst, *Dictionary of Deities and Demons*, (Boston, 1999). 511-515, aldaar 511-512.

⁴¹ Bekkum, *Playing with Leviathan*, XIX.

ook Tannin.⁴² Dit komt doordat Psalm 74:14 spreekt over de schedels of de koppen van de Leviathan.⁴³ Maar de Hebreeuwse meervoudsvorm hoeft niet per se te betekenen dat de Leviathan meerdere koppen heeft. Het kan ook inhouden dat de Leviathan een zeer grote kop heeft.⁴⁴ Na eigen onderzoek met de vertalingen viel op dat de naam ‘Leviathan’ niet terugkomt in de Septuagint. Wel zien we deze verschijnen in de Vulgata. In de Septuagint wordt het Hebreeuwse *livyatan* vertaald naar het woord δράκοντα (Drakonta) wat draak betekent. Hoewel de Leviathan maar zes keer genoemd wordt in de Bijbel, en geïnterpreteerd kan worden als insignificant, is deze het zeker niet volgens veel historici zoals Tsumura en Bekkum. De Leviathan vervult de rol van de zeer gevaarlijke, maar verslagen vijand. Hij is een manifestatie van chaos en kwaad.⁴⁵

Een belangrijke vraag die terugkomt is de vraag of het gaat om verschillende ‘draken’, of dat het allemaal benamingen zijn voor hetzelfde wezen of voor hetzelfde doel.⁴⁶ Eventueel zou Tannin dus dezelfde kunnen zijn als Rahab en de Leviathan.⁴⁷ In de Bijbel en in andere Ugaritische teksten wordt het woord ‘Leviathan’ gebruikt als een naam. Ook wordt er in de Bijbel niet één duidelijke uitleg gegeven over de vorm van dit wezen.⁴⁸ Wel is het zo dat de karakteristieken en het uiterlijk van de Leviathan, Rahab en Tannin dicht bij elkaar zitten, maar volgens Uehlinger gaat het naar waarschijnlijk niet over hetzelfde beest. Het zijn allemaal ‘draak-achtigen’ maar ze worden wel apart van elkaar genoemd. Verder gaat de Bijbel minder in op het uiterlijk van deze monsters dan bijvoorbeeld de Mesopotamische, Ugaritische en Egyptische literatuur.⁴⁹

Ook Cross haalt verschillende draken aan in zijn werken. Er zijn volgens hem veel vergelijkingen te maken tussen de Mesopotamische, Kanaänitische en Joodse mythevorming omtrent draken en de zee. De zee als concept van chaos wordt in meerdere Midden-Oosterse culturen afgebeeld als een zeven koppige draak die symbool staat voor deze chaos. Vaak krijgt deze draak de rol van het slechte wat verslagen dient te worden door een god of goddelijke strijder om zijn macht te bevestigen en zijn positie bij de goden te rechtvaardigen.⁵⁰ Het idee van de goddelijke strijd tegen de chaos gepersonifieerd als draak of meerkoppig monster, noemen we ‘chaoskampf’.

Een ander groot zeemonster, of grote vis die we in de Bijbel tegenkomen, is de ‘walvis’ uit het boek van Jona. Dit wezen is echter in de oude teksten nooit benoemd als walvis. In de Hebreeuwse tekst wordt deze beschreven als ‘גָּדוֹל גָּדוֹל’ (dg gdol) wat letterlijk ‘grote vis’ betekent. Ook in de Septuagint en de Vulgata staat de benoeming van grote vis. In de Septuagint staat ‘*kētei megalōi*’ (κῆτει μεγάλῳ)⁵¹ en in de Vulgata ‘*piscem grandis*’.⁵² Ondanks dat dit wezen geen zeedraak is, is het wel belangrijk om dit wezen mee te nemen in het onderzoek naar de grote zeemonsters uit het Oude Testament. Het gebruik van de grote vis in Jona bevestigt de theorie van Bekkum. God heeft niet alleen een groot en ontzagwekkend wezen geschapen, maar Hij heeft er ook de macht over. Net zoals bij de Leviathan, volgens Bekkum. Dit zien we terug in Jona 2:11 waar God het bevel geeft aan de vis om Jona weer uit te spugen. Hier is het grote zeewezen geen voorbeeld van chaos en is er ook geen sprake van ‘chaoskampf’.

⁴² Stolz, ‘Sea’, 739.

⁴³ Tsumura, *Creation and destruction*, 192.

⁴⁴ Vertaald via <http://www.bijbelaantekeningen.nl/files/biblevers?Psalmen%2074:14> Geraadpleegd op 02-06-2022.

⁴⁵ Uehlinger, ‘Leviathan’, 513.

⁴⁶ Heider, ‘Tannin’, 836.

⁴⁷ Ibidem, 834–836.

⁴⁸ Uehlinger, ‘Leviathan’, 512.

⁴⁹ Ibidem, 514.

⁵⁰ Cross, *Canaanite Myth and Hebrew Epic*, 120.

⁵¹ Vertaald via <https://holyroaryflint.com/jonah-was-not-swallowed-by-a-whale/> Geraadpleegd op 04-06-2022.

⁵² Ibidem.

Chaoskampf

Er zijn veel voorbeelden van Chaoskampf uit verschillende culturen te benoemen. Voorbeelden van deze chaosmonsters uit andere culturen zijn bijvoorbeeld:

Tiamat (Babylonië), Anzu (Mesopotamië), Yam (Kanaän), Lotan (Mesopotamië), Typhon/Python (Griekenland), Hydra (Griekenland), Illuyanka (Hettieten), Vishap (Armenië), Apep (Egypte), Zahhak (Zoroastrianisme) en Vritra (Hinduïsme).⁵³ De aanwezigheid van chaosmonsters in de vorm van een zeedraak of slang, vaak met meerdere koppen, is een gebruikelijk beeld wat vaak terugkomt in het nabije oosten tijdens de oudheid.⁵⁴ Zo zien we bijvoorbeeld bij de rolzegels van de Hittieten en Assyriërs de strijd tegen chaos draken die in verband staan met de zee terug, wat de prominente rol hiervan bevestigt.⁵⁵ Het oudste overgeleverde voorbeeld van de Chaoskampf mythe komt waarschijnlijk uit de Enoëma Elisj en Tiamat is daarbij het monster.⁵⁶ Hier wordt ze vaak afgebeeld als draak/zeemonster (maar niet altijd) en wordt ze verslagen door de god Marduk. Echter heeft Tiamat wel alle monsters losgelaten op de wereld waaronder de draken.⁵⁷ Volgens Cross vallen ook de Kanaänitische en vroeg-Hebreeuwse teksten onder chaoskampf. Hij onderscheidt twee categorieën; de goddelijke strijder is onderweg naar het gevecht, en de goddelijker strijder komt terug om zijn heerschappij te bevestigen. Hierin is volgens hem het archaisch mythisch patroon terug te vinden van de goddelijker strijder die vecht tegen de chaos (gepersonifieerd als Yam, Mot of zelfs als de Leviathan).⁵⁸

Dit gebruik van chaosmonsters en deze strijd tegen de chaos beperkt zich niet tot het Midden-Oosten. Ook in de Noorse, Japanse en zelf in de Mesoamerikaanse oude mythologieën zijn er chaoswezens te vinden. Dit zijn bijvoorbeeld Jormungandr, Yamata no Orochi en Cipactli. Deze monsters die staan voor chaos, onrust en rebellie en zijn volgens de mythes vaak tijdens een oertijd verslagen door een almachtige god die daarmee de orde herstelt. Er wordt veel gebruik gemaakt van deze vaak meerkoppige serpente in de symboliek van veel culturen volgens historici Wakeman (1973) en Fontenrose (1980).⁵⁹ Het gebruik van chaosmonsters komt ook terug in de Bijbel. Voorbeelden hiervan zijn God en de Leviathan, Michael en de Draak van de Openbaring, Gabriël en Rahab en ook Daniël en de Draak. Een groot verschil met de traditionele chaoskampf is, volgens historici Gunkel, Bekkum en Tsumura, de rol van dit wezen. In Psalm 74:13-14 en Jesaja 27:1 en Jesaja 51:9 zien we het traditionele idee terugkomen van het verslagen chaosmonster (hierbij Rahab en de Leviathan) waarbij de Leviathan zelfs als voedsel wordt gegeven aan de dieren in de woestijn (Ps. 74:14). Maar als we kijken naar Psalm 104:26, waarin de creaties van God worden geprezen, zien we dat de Leviathan nooit een bedreiging was voor God maar dat deze juist zijn kracht laat zien. “(...) *daar gaat Leviatan, door U gemaakt om mee te spelen/om er te spelen.*” God ‘speelt’ met de Leviathan, volgens Kwakkel en Bekkum.⁶⁰ Ook Job 40:25-32 en Job 41 spreken over de grootsheid van de Leviathan. In deze tekst laat God volgens Bekkum zien dat de Leviathan een verschrikkelijk monster is dat niet makkelijk verslagen kan worden. Dit zien we terug in Job 40:32 ‘(...) *weet wel: het zou je laatste strijd zijn.*’. God heeft dit wezen gemaakt, het wezen is een teken van de grootsheid van God, en God beschermt ons hiertegen. God zegt tegen Job dat Hij hetgeen is wat staat tussen de mens en ‘het wezen’, de Leviathan, en dus de chaos. Hiermee laat God volgens Bekkum zijn allemachtigheid zien, aangezien God de enige is die staat tussen de mens en de

⁵³ Van Henten, ‘Dragon’, 265.

⁵⁴ Cross, *Canaanite Myth and Hebrew Epic*, 119.

⁵⁵ Spronk ‘Rahab’, 685.

⁵⁶ S. Dalley, *Myths from Mesopotamia*. (Oxford 1987) 329.

⁵⁷ Jacobsen, ‘The Battle’ 105.

⁵⁸ Cross, *Canaanite Myth and Hebrew Epic*, 162.

⁵⁹ Van Henten, ‘Dragon’, 265.

⁶⁰ Bekkum, *Playing with Leviathan*, XVIII.

chaos. Hij is de enige die kan ‘spelen met de Leviathan’.⁶¹ Dit is een belangrijke metafoor uit het Oude Testament en tevens ook een groot verschil met de traditionele Chaoskampf mythe die we in veel culturen terugvinden volgens Bekkum. Ook voegt dit veel toe aan psalm 104:26. Het aanbidden van God is ook nodig, aangezien de vernietigende krachten nog aanwezig zijn in bijvoorbeeld de zee. Dat God met de Leviathan kan ‘spelen’ betekent niet dat de mens dat ook kan. Het monster zal een bedreiging vormen zonder God.⁶² Bekkum sluit zich aan bij de conclusie van Kwakkel waarin hij zegt dat op deze manier de superioriteit van God wordt benadrukt. Niet alleen over een chaosmonster zoals de Leviathan, maar ook over de andere goden zoals Baal. Baal heeft in zijn verhaal veel moeite met het verslaan van het chaosmonster, iets wat voor God niet het geval was.⁶³

Ook Gunkel heeft dit in zijn werk besproken. Hij vergelijkt de Mesopotamische, Kanaänitische en ook Egyptische Chaoskampf mythes en volgens hem is het weghalen van de strijd tussen God en een groot monster zoals de Leviathan, een logisch gevolg van de verandering van de goddelijke status van het monster naar een simpel monster.⁶⁴ Toch wordt de zee (of de rivieren) in het Oude Testament soms wel neergezet als de vijand van God. Dit zien we terug in Hab. 3:8;15, waarbij wordt gesproken over Gods ‘toorn tegen de zee’. Deze vijand is volgens Toorn, Becking en Horst voorbestemd om te verliezen, net als de eerder benoemde (zee)draken, aangezien er geen plaats is voor kosmische dualiteit in de monotheïstische theologie. De vijanden van God hebben dus geen kans op het overwinnen tegen Hem.⁶⁵ Verder wordt de Leviathan specifiek ook niet altijd als *het kwaad* neergezet. Daar is Psalm 104:26 ook een goed voorbeeld van. Hierin wordt benoemd dat de Leviathan is gemaakt om mee te spelen of om ergens te spelen. Dit is niet terug te vinden in andere mytheverhalen omtrent een wezen van chaos en dus een groot verschil met de andere chaoskampf mythes.⁶⁶ Deze dubbele betekenis aan de chaosmonsters spreekt zichzelf dus eigenlijk tegen. Aan de ene kant zijn het monsters die verslagen moeten worden, aan de andere kant zijn het ook creaties van God zelf die luisteren naar God en dus niet alleen bestaan als de personificatie van chaos. Dit is terug te vinden in Psalm 148:7. Hetzelfde concept is eigenlijk van toepassing op de ‘grote vis’ van Jona die in opdracht van God de profeet ‘opeet’ en weer terugbrengt naar land.⁶⁷

Wanneer de vergelijking wordt gemaakt tussen het Oude Testament en de andere chaoskampf mythes uit het Midden-Oosten, is er volgens Uehlinger nog een groot verschil te vinden. In bijna alle oorsprongsmythes komt de creatie voort uit het verslaan van de chaos (de oer oceanen) en dit wordt vaak afgebeeld in de vorm van grote monsters of een groot monster. Dit is bijvoorbeeld zo bij de Enoema Elisj waarbij Marduk Tiamat verslaat en bij de Baalcyclus waarbij Yam wordt verslagen door Baal.⁶⁸ Dit is niet zo in Genesis, waarbij God van chaos het universum maakt, zonder een strijd te hoeven leveren.⁶⁹ Ook komt chaos als kosmogonische factor niet voor in de Bijbel. Bij Gen 1:2 is er een vergelijking te maken, maar hier is ruimte voor discussie. Met kosmogonie wordt de creatie van de kosmos en het universum bedoeld.⁷⁰

De teksten die wel gaan over een strijd, zoals Jes: 51:9 waar Gods overwinning op Rahab wordt benoemd, zouden juist volgens Toorn, Becking en Horst als doel hebben om hoop te geven. God heeft de

⁶¹ Bekkum, *Playing with Leviathan*, XXVIII.

⁶² Ibidem, XXI.

⁶³ Ibidem.

⁶⁴ Gunkel, Zimmermann, *Creation and Chaos*, 37-38.

⁶⁵ T.N.D. Mettinger, ‘Cherubim’, in K. van der Toorn, B. Becking, P. van der Horst, *Dictionary of Deities and Demons*, (Boston, 1999). 189-192, aldaar 190.

⁶⁶ Uehlinger, ‘Leviathan’, 514.

⁶⁷ Stolz, ‘Sea’, 741.

⁶⁸ Uehlinger, ‘Leviathan’, 514.

⁶⁹ Tsumura, *Creation and destruction*, 143-145.

⁷⁰ Ibidem.

chaos zonder moeite verslagen, dus dat kan weer gebeuren.⁷¹ Volgens Tsumura heeft Genesis dus geen verband met chaoskampf, terwijl Yam volgens hem wel gelinkt kan worden aan de Leviathan, Rahab of Tannin.⁷²

Of de besproken Ugaritische ‘strijd-mythes’ gezien kunnen worden als een voorbeeld van ‘chaoskampf’ wordt door veel historici beargumenteerd. Dit komt volgens Podella (1993) omdat het vooral aan de interpretatie van de definitie ligt.⁷³ Er is geen eenzijdig beeld van wat ‘chaoskampf’ moet zijn. Maar het is volgens Uehlinger duidelijk dat de Bijbelse teksten de overwinning van God op het chaosmonster of de chaosmonsters, beschouwen als een belangrijk aspect van de gecreëerde orde, ondanks dat het eigenlijk niet noodzakelijk is voor de kosmogonie.⁷⁴

De Draak als culturele uitwisseling

Een andere verklaring voor de aanwezigheid van draken in het Oude Testament, gaat over de zeedraak metafoor voor een andere cultuur. Het is volgens Tsumura een bekende theorie dat de draak Rahab kan staan voor het land Egypte en de farao.⁷⁵ Eventueel kan ook de draak Tannin kan staan voor Egypte volgens Heider.⁷⁶ Deze theorie is vooral gebaseerd op een aantal teksten uit Jesaja. De eerste tekst waar dit volgens hem goed terugkomt, is Jes 30:7 waarbij de hulp van Egypte loos en leeg wordt genoemd, gevolgd door de tekst *‘dus noem Ik het (Egypte) Rahab, Tandeloos monster’* (NVB21). Hierbij wordt Egypte dus in verband gebracht met het Chaosmonster Rahab, maar dan een ‘tandeloze’ en machteloze versie hiervan. Dit kan bedoeld zijn als waarschuwing voor de Israëlieten tegen het ‘vreemde’ pantheon en de andere culturen.⁷⁷ Ook Cross bespreekt het ‘gevaar van buiten’ voor het vroege Jodendom. Deze werd volgens hem namelijk vanaf de 9e eeuw v. Chr. steeds meer bedreigd door andere religies en culturele groepen, zoals ook de opkomende populaire Baal-cultus. Het gevaar was niet dat Jahweh zou verdwijnen, maar dat hij deel zou uitmaken als ‘gewone’ God in bijvoorbeeld het Kanaänitische pantheon. Dit is voor het monotheïstische Jodendom geen mogelijkheid, waardoor er meer sprake komt van een oppositie strijd, Baal tegen God. Dit conflict kunnen we erg goed terugzien in 1 Kon 18 en 19.⁷⁸ Met name 1 Kon 18:40 waarbij de profeet Elia profeten van Baal gevangen laat nemen en ter dood laat brengen.⁷⁹ In de Bijbel wordt Baal vaak geassocieerd met slechtheid, bedrog en het kwaad. Ook bij het Deuterocanonieke boek ‘Toevoegingen aan Daniël’ bijvoorbeeld, waarbij Daniël priesters van Baal ontmaskerd en daarna een draak verslaat. Omdat dit echter geen onderdeel is van de Hebreeuwse oorspronkelijke Bijbel, wordt de draak uit dit boek verder niet meegenomen in dit werkstuk.

Bij de tekst Jes 51:9 wordt verteld dat God Rahab verslagen heeft. Dit kan gaan over een letterlijke strijd met een chaosmonster, zoals bij chaoskampf is toegelicht, maar de tekst kan ook logisch uitgelegd worden wanneer Rahab een synoniem is voor Egypte. In het boek Exodus heeft God het volk van Israël uit Egypte geleid en Egypte, en daarmee de farao, ‘verslagen’. Wanneer Rahab als synoniem voor Egypte wordt gezien, dan zou de tekst verwijzen naar deze gebeurtenis uit de Bijbel.⁸⁰ Jes 51:9-11 zou dan gaan over hoe God de Israëliërs heeft bevrijd van Egypte en vraagt tegelijk aan God om dat weer te doen, maar deze keer van de Babyloniërs en Assyriërs.⁸¹ Dit zou goed rijmen met de historische context

⁷¹ Spronk ‘Rahab’, 685.

⁷² Tsumura, *Creation and destruction*, 143-145.

⁷³ Uehlinger, ‘Leviathan’, 513.

⁷⁴ Ibidem.

⁷⁵ Tsumura, *Creation and destruction*, 191.

⁷⁶ Heider, ‘Tannin’, 836.

⁷⁷ Cross, *Canaanite Myth and Hebrew Epic*, 137.

⁷⁸ Ibidem, 191.

⁷⁹ Ibidem.

⁸⁰ Spronk ‘Rahab’, 685.

⁸¹ Ibidem.

van het Babylonische ballingschap van 6^e eeuw v. Chr. waar de Joden mee te maken kregen. Jesaja wordt toegeschreven aan een profeet uit de 8^e eeuw v. Chr., maar veel historici en theologen geloven dat een deel van Jesaja geschreven is tijdens de 6^e eeuw v. Chr. Hierdoor wordt het mogelijk dat de schrijver van Jes 51:9 inderdaad de Farao en het Egypte uit de Exodus gelinkt aan Rahab in verband wil brengen met het Babylonische ballingschap dat op het moment van schrijven plaats vond. De connectie met de Exodus wordt in Jes 51:9 bevestigd door de verwijzingen naar de drooggelegde zee en de weg op de bodem van de zee, die centraal staan in deze tekst volgens Cross.⁸² Het kiezen van de zee als symboliek is volgens hem ook geen toeval. Volgens Cross is het thema ‘de strijd met de zee’ en Rahab als benaming voor de Farao/Egypte gekozen om aan te sluiten bij de nog bestaande symboliek en ‘kracht’ omdat de meeste oude mythische patronen waren afgezwakt door het grote historische bewustzijn. Deze verwijzing sprak meer tot de verbeelding van de mensen en gaf hen daardoor meer hoop in een onzekere tijd.⁸³

Een ander fragment waaruit eventueel te halen valt dat Rahab staat voor een leider van een volk, komt uit Job 9:13. Hier wordt geschreven over de woede van God en dat zelfs Rahabs helpers moeten buigen voor Hem. Het gaat hier dus niet alleen over een monster genaamd Rahab, maar de tekst spreekt ook over de volgers van het beest. Volgens Day is het logischer dat de woede van God weer verwijst naar de Exodus, Rahab naar de Farao en de helpers staan voor de Egyptische priesters die de Farao ondersteunen en helpen.⁸⁴ Hierbij is er dus weer een link tussen Rahab en Egypte te maken. Ook kaart Day aan dat er vergelijkbare kandidaten zijn als Babylonië, Assyrië en de Kanaänieten waarvan de zeedraken metaforen kunnen zijn, ondanks dat hij twijfelt of het wezen alleen bedoeld is als metafoor.⁸⁵ Historicus Dekker hangt ook de theorie aan dat Rahab niet verwijst naar een oor-strijd of naar het einde der tijden, maar dat het een verwijzing is naar de Bijbelse gebeurtenis in Egypte volgens de Exodus. In de tekst uit Jesaja is het doel van Rahab volgens hem om de lezer te laten zien dat God al eerder het Joodse volk heeft gered, en dat dit in de toekomst weer zal gebeuren. Dit is iets waar de lezer tijdens het Babylonische Ballingschap behoefte aan had.⁸⁶ De naam Tannin, van het andere Bijbelse chaosmonster, wordt ook vaker gebruikt buiten de aanhaling van een chaosmonster. Het wordt bijvoorbeeld gebruikt voor slang in het boek Deuteronomium (Deut. 32:33) en Psalmen (Ps. 91:13), en in Exodus wordt de staf van Aaron veranderd in een *Tannin* (Ex. 7:9-12). Belangrijker is echter het boek van Jeremia waar *Tannin* staat voor Nebukadnezar II, een koning van Babylonië (Jer. 51:34), en in Ezechiël waar het staat voor Farao (Ezech. 29:3, 32:2) volgens Heider.⁸⁷ Verder stelt Heider dat de Leviathan kan staan voor Syrië.⁸⁸ Hier geeft hij echter weinig onderbouwing voor. Wel wordt aangegeven dat het erg lastig is om de precieze betekenis van historische referenties te achterhalen. Volgens historicus Dekker kan de Leviathan ook staan als een metafoor, maar niet voor een bepaald persoon of gebied. Deze zou kunnen staan voor het kwaad van de mens. De Leviathan is volgens hem geen manifestatie van kwaad uit de creatie, maar is simpelweg een personifiëring van al het slechte uit de geschiedenis van de mensheid.⁸⁹ Bekkum sluit zich aan bij de theorie van Dekker en ook die van Tsumura. Volgens hem staat de Leviathan voor de duisterste aspecten van de mens, kwaadwillende politieke instellingen en al het kwaad dat actief is in de wereld.⁹⁰ Wel kunnen de chaosmonsters en draken uit de Bijbel volgens Bekkum, naast het historische en natuurlijke kwaad, ook als metafoor staan voor gebieden, rijken en culturen uit het Midden-Oosten en het

⁸² Cross, *Canaanite Myth and Hebrew Epic*, 137.

⁸³ Ibidem, 137-138.

⁸⁴ Day, *God's Conflict with the Dragon and the Sea*, 93.

⁸⁵ Ibidem, 90.

⁸⁶ Bekkum, *Playing with Leviathan*, XIX-XX.

⁸⁷ Heider, ‘Tannin’, 836.

⁸⁸ Ibidem.

⁸⁹ Bekkum, *Playing with Leviathan*, XIX-XX.

⁹⁰ Ibidem XXVI.

middellandse zeegebied (Jes 30:6-7; Job 41; Op. 12-13). Dit betekent echter volgens hem niet dat de monsters niet ook kunnen verwijzen naar werkelijke draken of zeemonsters (Job 26:8-13; Ps. 104:26). Dit hangt af van de tekst en is uit de context op te maken. Maar in elk geval staat de Leviathan als een symbool van kwaad dat alleen door God beheerst en overwonnen kan worden volgens Bakkum.⁹¹ De namen worden dus, naast dat ze verwijzen naar monsters, ook gebruik als metafoor voor het kwaad en voor andere gebieden. Het verwijzen naar deze ‘oude vijanden’ van God en deze dan in verband te brengen met hedendaagse problemen, wordt vaker gedaan in verschillende verhalen uit het Oude Testament.

De draak als natuurverschijnsel

Een belangrijke discussie bij de Bijbelboeken met verwijzingen naar de Leviathan, Rahab en Tannin, is volgens Heider of de schrijvers wel een bovennatuurlijk zeemonster in gedachte had tijdens het maken van de tekst zoals volgens Gunkel het geval was. Volgens historici zoals Fohrer gaat het namelijk niet zozeer om een draak, maar om een (eventueel bovennatuurlijke) krokodil. Hierbij wordt verwezen naar de aanwezigheid van krokodillen in de Nijl. Dit zou aansluiten volgens Heider bij de omschrijving van de Leviathan in Job 40:25-41:26 wat erg doet denken aan een omschrijving van een (bovennatuurlijke) krokodil.⁹² Ook in de Nederlandse Nieuwe Bijbelvertaling (NBV) uit 2004 wordt er niet geschreven over ‘Bohemoth’ en ‘Leviathan’ maar over ‘het nijlpaard’ en ‘de krokodil’. Er zijn dus verschillende theorieën dat de Leviathan geen mythisch dier is maar simpelweg de naam voor een eventueel grotere en sterkere versie van een echt bestaand dier waar men mee te maken had.⁹³

Naast een krokodil kan ook een slang bedoeld worden met de naam van deze ‘mythische draken’. Zo is een benaming van de slang ook gebruikt als naam van een van de chaosmonsters, Tannin.⁹⁴ Bijvoorbeeld Kor. 10:9, Jer. 8:17, Deut. 8:15, Jes. 30:6, en Num. 21:6;8 spreken allemaal over (giftige) slangen die een gevaar vormen voor de mens. Dit gaat niet over een monster van Chaos maar over een bestaand wezen, de slang. De naam of term ‘Tannin’ wordt gebruikt voor deze slangen zoals bij Exod. 4:3; 7:9-12; Deut. 32:33 en Ps. 91:13. Dit maakt het lastig om te bepalen wat wordt bedoeld met de term ‘Tannin’ als we deze op andere plekken in het Oude Testament tegen komen. We zien dit bijvoorbeeld terug in Exodus, waar de staf van Moses en later die van Aäron zou veranderen in een ‘Tannin’ (Exod. 4:3; 7:9-12), wat later vertaald is naar slang. Ook het slangengif in de wijn wordt omschreven als Tannin (Deut. 32:33) en in Psalmen staat dat de leeuw en de slang (oorspronkelijk ‘Tannin’) vertrapt zullen worden (Ps. 91:13). Dit wordt echter in de Septuagint en de Vulgata wel vertaald als Draak.⁹⁵ Wel zijn er volgens Wakeman mythologische elementen terug te zien bij deze slangen zoals bij Exodus en Psalmen dus zou het volgens hem niet gaan over ‘natuurlijke’ slangen.⁹⁶ In de Bijbel wordt de slang volgens hem vaak in verband gebracht met God, de Duivel of met magie. Bijvoorbeeld bij het scheppingsverhaal in Genesis, de staf uit de Exodus, de bronzen slang gemaakt door Moses en in verschillende andere Bijbelboeken. Deze rol van slangen is in de Bijbel echter niet uniek. Volgens Hendel komt deze symboliek van de slang vaker terug in verschillende culturen uit de bronstijd zoals bijvoorbeeld in het hedendaagse Syrië.⁹⁷ In het midden oosten waren slangen erg gevaarlijk en men gebruikte vaak de symbolen van slangen om ze af te weren of om gebeten mensen te genezen van het slangengif. Er zijn erg veel oude culturen waar de slang een rol speelt in de religie en in culten in het Midden-Oosten. Zo zijn er

⁹¹ Bakkum, *Playing with Leviathan*, XXV.

⁹² Heider, ‘Tannin’, 836.

⁹³ Ibidem.

⁹⁴ R.S. Hendel, ‘Serpent’, in K. van der Toorn, B. Becking, P. van der Horst, *Dictionary of Deities and Demons*, (Boston, 1999). 744-747, aldaar 744.

⁹⁵ Heider, ‘Tannin’, 836.

⁹⁶ Ibidem.

⁹⁷ Hendel, ‘Serpent’, 745.

slangen-amuletten gevonden in Egypte, en beschermende slangenbeelden in Mesopotamië. Ook in de Kanaänitische cultuur werd hier gebruik van gemaakt.⁹⁸ In meerdere Mesopotamische mythes zijn er demonen en Goden verbonden aan de slang. Zo heb je Goden waarbij het onderlichaam dat is van een slang, wat symbool staat voor bescherming, maar ook demonen zoals Pazuzu (bekend van *The Exorcist*) waarbij de fallus wordt gesymboliseerd als een slang. De slang staat dan in verband met angst, gevaar en de dood.⁹⁹ Dit gebruik bij meerdere culturen krijgt een rol in Exodus, wanneer de staf van Aäron naar een slang wordt veranderd (Exod. 7:9-12). Het lukt de Egyptenaren namelijk ook, maar hun staf wordt opgegeten. We zien dus mythische elementen terugkomen bij de slang die ook passen bij andere contemporaine culturen. Maar toch is het God en de Israëlieten die machtiger zijn volgens dit verhaal.¹⁰⁰ Ook verder heeft de Bijbel voorbeelden waarbij het symbool van de slang niet staat voor iets kwaads. De koperen slang, genaamd Nehushtan, werd bijvoorbeeld gemaakt door Moses en iedereen die ernaar keek genas van slangenbeten (Num. 21:4-9).¹⁰¹ De ‘natuurlijke’ slang werd dus vaak als symbool gebruikt in verschillende culturen, voor zowel positieve als negatieve doeleindes. Dit gebruik van dieren zoals de slang en de krokodil speelt een grote rol in de Bijbel en de benaming hiervan zou kunnen verklaren waarom er vaak wordt verwezen naar ‘draken’ als de Leviathan en Tannin.

Een andere natuurlijke verklaring voor de aanwezigheid van deze ‘draken’ in de Bijbel, is de theorie over de interpretatie van gevonden fossielen. Er zijn tijdens de oudheid veel verschillende fossielen gevonden in Europa, het Midden-Oosten en de rest van Eurazië van grote dieren, zowel uitgestorven als nog bestaand. Deze konden volgens Mayor geïnterpreteerd worden als de skeletten van reuzen, monsters en ook draken die zijn beschreven door meerdere auteurs uit de oudheid.¹⁰² De vondst van deze grote skeletten en karkassen en de foute interpretatie hiervan heeft er volgens Mayor toe geleid dat men is gaan geloven in draken. Het gaat hier niet alleen over de botten van uitgestorven landdieren, maar ook botten en karkassen van bijvoorbeeld walvissen werden vaker gevonden in de oudheid. Zo zijn er bijvoorbeeld bronnen over een ‘gigantische draak’ gevonden in de buurt van Beiroet waar wetenschappers tegenwoordig van denken dat het ook ging om een walvis karkas. Deze was hoger dan een ruiter en de kaak was groot genoeg ‘om een mens door te kunnen slikken’. Meerdere Romeinse auteurs scheven over dit soort vondsten. Een goed voorbeeld is het gevonden walviskarkas wat werd toegeschreven aan het door Perseus verslagen monster bij Joppa (Jaffa, Tel Aviv). Van deze locatie kan eventueel ook het verhaal van Jona en de ‘grote vis’ vandaan komen volgens veel Joodse historici, aangezien hier vaker walvissen gestrand zijn tijdens de oudheid. Ook voordat de Romeinen hierover schreven.¹⁰³ Het is niet gek dat deze vondsten tot de verbeelding sprak bij veel mensen. Daardoor is het te verklaren dat er veel verhalen werden verteld over onbegrijpelijke en immense monsters tijdens de oudheid (eventueel zelfs uit een oertijd, zoals besproken bij ‘chaoskampf’).¹⁰⁴

Jones gaat echter in tegen de hypothese dat de draak ontstaan is uit ontdekte fossielen en skeletten van grote dieren uit het verleden en het heden, aangezien daar volgens hem simpelweg te weinig bewijs voor is en er te veel ‘drakenmythes’ bestaan. Zelfs de Inuit zouden volgens hem in folklore draakachtige figuren hebben, terwijl er in de vrieskou geen plaats is voor koudbloedige reptielen of andere grote wezens. Omdat het volgens hem bijzonder is dat bijna elke cultuur wel drakenmythes heeft, waaronder de Bijbel, is hij gaan kijken naar een psychologisch verklaringsmodel wanneer gekeken wordt naar de

⁹⁸ R.S. Hendel, ‘Nehushtan’, in K. van der Toorn, B. Becking, P. van der Horst, *Dictionary of Deities and Demons*, (Boston, 1999). 615-616, aldaar 616.

⁹⁹ Hendel, ‘Serpent’, 744.

¹⁰⁰ Ibidem, 746.

¹⁰¹ Hendel, ‘Nehushtan’, 615.

¹⁰² A. Mayor, *The First Fossil Hunters*, (Princeton, 2001) 91.

¹⁰³ Ibidem, 138.

¹⁰⁴ Ibidem.

evolutie van het menselijk brein. Volgens hem heeft het niet te maken met gevonden fossielen en karkassen, maar meer met de roofdieren die een bedreiging vormde voor de voorouders van de mens. De draak zou een mix zijn volgens hem van dieren die een bedreiging vormde, zoals slangen, luipaarden, beren, roofvogels en krokodillen. Dit instinct heeft ervoor gezorgd dat de draak, of een variant hierop, in verhalen van veel verschillende culturen voorkomt. Het spreekt tot de verbeelding van de mens en het is een uiting van een soort oerangst.¹⁰⁵ Echter is er kritiek op deze theorie van Jones omdat er geen bewijs is dat dit instinct in het menselijk brein is geprogrammeerd volgens Jordan-Smith. Ook is er volgens Ogden te veel een focus op de ‘westerse draak’ bekeken vanuit westerse stereotypen.¹⁰⁶ Er zijn dus veel theorieën over hoe het kan dat er zo veel verschillende draken-mythes zijn en hierover bestaat een groot debat.

Conclusie

In dit werkstuk is geprobeerd een antwoord te vinden op de vraag waarom draken een rol spelen in het Oude Testament. Eerst is gekeken naar de historische context, ook is de casus over chaos en monsters in de vorm van zeeslangen uit het Oude Testament gebruikt om de vergelijking te maken met de mythetvorming van andere culturen. Er is veel debat over in hoeverre de oude Joodse mythische tradities overeenkomen met die uit contemporaine culturen. Waar Gunkel en Zimmern vooral overeenkomsten zien met de Enoëma Elisj en Day en Cross met de Kanaänitische gebruiken, stellen Tsumura en Bekkum dat het Oude Testament zich juist afzet tegen de andere culturen.¹⁰⁷ Dit is terug te zien in de chaotkampf theorie. Er zijn onderdelen waar de Hebreeuwse chaotkampf overeenkomt met de chaotkampf-mythe uit andere culturen, maar er zijn ook erg grote verschillen. Dit zit vooral in de rol van het monster. Als God almachtig is, kan er geen echte dualiteit zijn en kan er niks zijn dat echt een bedreiging vormt/heeft gevormd voor God.¹⁰⁸ Ook heeft God de monsters geschapen en luisteren ze naar God, wat niet rijmt met de traditionele chaotkampf mythe (Ps. 148:7).¹⁰⁹ Er is bij de draken uit het Oude Testament dus wel een oorspronkelijke ‘chaotkampf-rol’ te zien. De rol van deze monsters, als ‘het kwaad dat verslagen is of moet worden’, komt vaker terug, ondanks dat dit eigenlijk wordt tegengesproken doordat de wezens horen bij de creatie. Ook wordt het verslaan van deze monsters in de geschriften als belangrijk beschouwd, zonder dat de strijd noodzakelijk is voor de kosmogonie.¹¹⁰ Dit is anders dan bij de rol van draken in de ‘chaotkampf’, die we terugzien in bijvoorbeeld de Babylonische en Kanaänitische mythes.¹¹¹

Een tweede rol van de draken uit het Oude Testament, kan die zijn van een negatieve verwijzing naar bepaalde personen, gebieden of Rijken. Zo zijn er veel theorieën dat Rahab en soms ook Tannin zou verwijzen naar de Farao van Egypte.¹¹² De aanhangers van Rahab waar Job 9:13 naar refereert, zou kunnen verwijzen naar de Egyptische priesters.¹¹³ Ook Tannin zou kunnen staan voor een groot rijk als

¹⁰⁵ D. Jones, ‘*An instinct for Dragons*’ (London, 2002). 46-49

¹⁰⁶ P. Jordan-Smith, ‘Review: *An Instinct for Dragons*’. *Western Folklore*. Vol. 61 (1) (2002) 123-124.
& D. Ogden, *Drakon: Dragon Myth and Serpent Cult in the Greek and Roman Worlds*. (Oxford, 2013) 24-25.

¹⁰⁷ Gunkel, Zimmern, *Creation and Chaos*, 37-38.

& Day, *God’s Conflict*, 50.

& Cross, *Canaanite Myth and Hebrew Epic*, 143.

& Tsumura, *Creation and destruction*, 1-3.

& Bekkum, *Playing with Leviathan*, XXVI

¹⁰⁸ Mettinger, ‘Cherubim’, 190.

¹⁰⁹ Stolz, ‘Sea’, 741.

¹¹⁰ Uehlinger, ‘Leviathan’, 513.

¹¹¹ Tsumura, *Creation and destruction*, 143-145.

¹¹² Ibidem, 191.

¹¹³ Day, *God’s Conflict with the Dragon and the Sea*, 93.

Egypte.¹¹⁴ Deze theorie is deels gebaseerd Jes. 30:7 waar expliciet staat dat naar Egypte gerefereerd zal worden als Rahab.¹¹⁵ De rol van de referentie naar de draken is om aan te geven hoe slecht een bepaald figuur, als bijvoorbeeld de farao, is.¹¹⁶ Ook kan het gelden als een waarschuwing: *'pas op want waar ik over schrijf is net zo slecht als de draak Rahab'*. Het pantheon van Baal bijvoorbeeld, vormde een grote bedreiging voor de jonge religie en dit komt vaker terug in het Oude Testament.¹¹⁷ Het is niet vreemd dat de draak kan staan als een metafoor hiervoor.¹¹⁸ In Jes 51:9-11 komt het terug dat God 'Rahab' heeft verslagen (wat kan gaan over Egypte in Exodus) en er wordt tegelijkertijd aan God gevraagd om dat weer te doen, alleen deze keer zijn de Babyloniërs en de Assyriërs de vijand. Deze tekst is namelijk waarschijnlijk geschreven tijdens het Babylonische ballingschap.¹¹⁹ De draak is in deze theorie dus een verwijzing naar een vijand van de Joden, zonder dat de term 'draak' letterlijk genomen moet worden. Dekker, Bekkum en Tsumura zijn het hiermee eens en vullen aan dat de Leviathan ook een metafoor van het kwaad kan zijn.¹²⁰ Vaak als een kwaad dat alleen door God beheerst en overwonnen kan worden, net als de draak zelf.¹²¹ De draken uit het Oude Testament hebben dus ook een rol als metafoor voor de vijanden van de Joden.

De derde theorie over de aanwezigheid van draken uit de Bijbel, gaat in op echt bestaande dieren of karkassen en fossielen hiervan. Slangen en ook krokodillen spelen een erg grote rol in de cultuur van het Midden-Oosten en vormen een bedreiging voor mensen.¹²² Dat is ook de reden dat deze vaak terugkomen in mythes en in beeldvorming. Soms worden deze dieren echter (onnatuurlijk) groter, sterker of gevaarlijker gemaakt in de beschrijving (Job 40:15-41:26) om een punt te maken, dit is ook het geval in de Bijbel.¹²³ De 'draken' uit het Oude Testament kunnen naar deze echte dieren verwijzen om in te spelen op de beeldvorming van de lezer.¹²⁴ Volgens Mayor spelen 'draken' een grote rol in de mytevorming van veel culturen, door de vondst en misinterpretatie van fossielen en karkassen.¹²⁵ Hierdoor werd er volgens haar geloofd in niet-bestaande wezens zoals de draak en dit zorgde ervoor dat deze wezens ook een rol moesten krijgen in geschriften over bijvoorbeeld de ontstaansgeschiedenis. Hierdoor kregen deze wezens soms een rol dat terugkomt in de chaoskampf-mythe.¹²⁶ Jones heeft hier kritiek op en volgens hem heeft de aanwezigheid van draken in culturen meer te maken met een oerinstinct van de mens. Ook hier is echter kritiek op.¹²⁷ Toch blijft het punt dat gemaakt wordt hetzelfde. Het is duidelijk dat draken een groot deel uitmaken voor het vormen van verhalen van mensen en dat draken, of onnatuurlijke slangen en krokodillen, erg tot de verbeelding spreken. Dit roept op tot iets waar de mens bang voor is of moet zijn.

Er zijn dus veel rollen toe te wijzen aan de draken uit het oude Testament en veel verklaringen te vinden voor de aanwezigheid van hen. Ook zijn er een hoop overeenkomsten te vinden tussen het Oude Testament en de mytevorming van andere culturen. De draken vervullen in het Oude Testament meerdere rollen, afhankelijk van het doel van de schrijver, en bij elke tekst waar naar een draak verwezen

¹¹⁴ Heider, 'Tannin', 836.

¹¹⁵ Cross, *Canaanite Myth and Hebrew Epic*, 137.

¹¹⁶ Ibidem.

¹¹⁷ Ibidem, 191.

¹¹⁸ Spronk 'Rahab', 685.

¹¹⁹ Ibidem.

¹²⁰ Bekkum, *Playing with Leviathan*, XIX-XX.

¹²¹ Ibidem, XXV.

¹²² Heider, 'Tannin', 836.

¹²³ Hendel, 'Serpent', 745.

¹²⁴ Ibidem, 746.

¹²⁵ Mayor, *The First Fossil*, 91.

¹²⁶ Ibidem.

¹²⁷ Jones, *An instinct* 49.

wordt, moet kritisch gekeken worden naar welke rol de draak in die tekst moet vervullen. Er is geen eenzijdig beeld van de Leviathan, Rahab en Tannin geschept en, net zoals veel teksten uit de Bijbel, ligt de rol van deze draken open voor interpretatie.

Er is vervolgonderzoek mogelijk naar de draken uit de overige boeken van de Bijbel. Naast de draak uit het Deuterocanonieke boek 'Toevoegingen aan Daniël', kan ook de Rode Draak uit de Openbaring onderzocht worden. Is de strijd tussen aartsengel Michael en de Rode Draak ook een voorbeeld van chaoskampf? Kan Daniël en de draak gerekend worden tot chaoskampf? Zijn er andere verklaringen voor de aanwezigheid van deze draken? Er is veel symboliek te vinden en hier is ook al veel onderzoek naar gedaan. Toch is er ruimte om te kijken wat het verband is tussen deze draken en de besproken (zee)draken uit het Oude Testament. Verder kan ook gekeken worden naar de overige Hebreeuwse teksten die niet zijn opgenomen in het Oude Testament om te kijken of daar ook verwezen wordt naar de Leviathan, Rahab, Tannin of naar eventuele andere draken.

Bibliografie

Bijbels

Biblica Hebraica Stuttgartensia

Septuagint

Vulgata

Oxford Annotated Bible

King James Version

De NBV Studiebijbel.

De Nieuwe Bijbelvertaling van 2021

Visuele bronnen

Poort van Ishtar; Babylon, Irak; ca. 575 v.Chr.; gegoten en geglazuurde baksteen; 14m x 30m; gevonden in Hillah, Irak; bewaard in Pergamon Museum Berlijn, Duitsland.

Secundaire literatuur

Alster, B., 'Tiamat', in K. van der Toorn, B. Becking, P. van der Horst, *Dictionary of Deities and Demons*, (Boston, 1999). 867-869

Anderson, B. W., *Creation Versus Chaos: The Reinterpretation of Mythical Symbolism in the Bible* (Philadelphia, 1967) 40

Bekkum, K., *Playing with Leviathan: interpretation and reception of monsters from the biblical world* (Boston, 2017)

Cross, M. F., *Canaanite Myth and Hebrew Epic, Essays in the History of the Religion of Israel*. (Harvard, 1997)

Dalley, S., *Myths from Mesopotamia*. (Oxford, 1987). p. 329

Day, J., *God's conflict with the Dragon and the Sea: Echoes of a Canaanite myth in the Old Testament* (Cambridge, 1985)

Gunkel, H., Zimmern, H., *Creation and Chaos in the Primeval Era and the Eschaton: A Religio-historical Study of Genesis 1 and Revelation 12*. (Göttingen, 1895) Vertaling: K. W. Whitney Jr., 2006, 37-38.

Heider, G.C., 'Tannin', in K. van der Toorn, B. Becking, P. van der Horst, *Dictionary of Deities and Demons*, (Boston, 1999). 834-836

Hendel, R.S., 'Nehushtan', in K. van der Toorn, B. Becking, P. van der Horst, *Dictionary of Deities and Demons*, (Boston, 1999). 615-616

Hendel, R.S., 'Serpent', in K. van der Toorn, B. Becking, P. van der Horst, *Dictionary of Deities and Demons*, (Boston, 1999). 744-747

Henten, van, J.W. 'Dragon', in K. van der Toorn, B. Becking, P. van der Horst, *Dictionary of Deities and Demons*, (Boston, 1999). 265-267

Herrman, W., 'Baal' in K. van der Toorn, B. Becking, P. van der Horst, *Dictionary of Deities and Demons*, (Boston, 1999). 132-139

Jacobsen, T., "The Battle between Marduk and Tiamat". *Journal of the American Oriental Society*. 88 (1): (1968), 104-108.

Jones, D., *An instinct for Dragons* (London, 2002)

Lambert W.G., Ninurta Mythology in the Babylonian Epic of Creation, *Keilschrijtliche Literaturen: Ausgewahlte Vorträge der X. Rencontre Assyriologique Internationale* (ed. K. Hecker & W. Sommerfeld; Berlin 1986) 55-60

Mayor, A., *The First Fossil Hunters* (Princeton, 2001)

Mettinger, T.N.D., 'Cherubim', in K. van der Toorn, B. Becking, P. van der Horst, *Dictionary of Deities and Demons*, (Boston, 1999). 189-192

Spronk, K., 'Rahab' in K. van der Toorn, B. Becking, P. van der Horst, *Dictionary of Deities and Demons*, (Boston, 1999). 684-686

Stolz, F., 'Sea', in K. van der Toorn, B. Becking, P. van der Horst, *Dictionary of Deities and Demons*,

(Boston, 1999). 737-742

Toorn, van der, K., Becking, B., Horst, van der, P., *'Dictionary of Deities and Demons in the Bible'*

(Boston, 1999)

Tsumura, D., *Creation and destruction a reappraisal of the Chaaskampf theory in the Old Testament*,

(Eisenbrauns, 2005)

Uehlinger, C., 'Leviathan', in K. van der Toorn, B. Becking, P. van der Horst, *Dictionary of Deities and Demons*, (Boston, 1999). 511-515